

Dr hab. Bożena Zaboklicka
Wydział Filologii
Uniwersytet w Barcelonie

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ MGR NATALII GENDAJ
*BUENOS AIRES, ARGENTYNA, AMERYKA POŁUDNIOWA. WITOLD
GOMBROWICZ WOBEC DISKURSU POŁUDNIOWOAMERYKAŃSKIEGO*

napisanej pod kierunkiem prof. Marty Skwary

Rozprawę mgr Natalii Gendaj przeczytałam z dużą przyjemnością, gdyż jest ona nie tylko interesująca oraz przejrzysta i logicznie skonstruowana, ale również dlatego, że wnosi nowe spojrzenie na twórczość Gombrowicza z perspektywy komparatystycznej. Praca składa się ze Wstępu, trzech rozdziałów (Buenos Aires, Argentyna, Ameryka Łacińska), Zakończenia, będącego podsumowaniem całości, oraz bibliografii.

We Wstępie Autorka rozprawy wymienia powody, dla których Gombrowicz jest niezwykle interesującym obiektem badań dla komparatystyki. Są to nie tylko liczne tłumaczenia jego utworów, dające pole do badań translatologicznych i recepcji pisarza w różnych obszarach kulturowych, ale również jego intertekstualność oraz uniwersalność. Niemniej jednak to co przyciąga uwagę Autorki i jest motorem do napisania niniejszej rozprawy jest fakt, że Gombrowicz zamieszkiwał w różnych krajach i że pozostawił ślady swoich doświadczeń w literaturze. Mgr Gendaj koncentruje swoją uwagę na świadectwach, które Gombrowicz pozostawił w swojej twórczości z najdłuższego doświadczenia emigracyjnego, jakim był jego dwudziestoczteroletni pobyt w Argentynie i stawia pytanie o znaczenie miejsca, w jakim powstały teksty pisarza. Autorka przywołuje opinie pisarzy i badaczy argentyńskich zastanawiających się czy twórczość Gombrowicza można zaliczyć do argentyńskiej literatury narodowej biorąc pod uwagę fakt, że jest to literatura w dużej mierze tworzona przez twórców przychodzących z zewnątrz.

Autorka rozprawy wykazuje świetną znajomość dotychczasowych badań twórczości Gombrowicza w kontekście argentyńskim, które do niedawna koncentrowały się głównie na wymiarze historycznoliterackim. Poczynając jednak od prac Klementyny Suchanow i Paua Freixy, badających recepcję utworów i postaci Gombrowicza w Argentynie perspektywa badań ulega zmianie i, między innymi, autorzy argentyńscy tacy jak Silvana Mandolessi, Pablo Gasparini, Gonzalo Aguilar i Mariano Siskind skłaniają się już ku perspektywie teoretycznoliterackiej. We Wstępie Autorka stawia problem badawczy następująco: "Praca ta ma więc częściowo charakter badań nad recepcją twórczości Gombrowicza – korzystać bowiem będę z tekstów teoretycznych i literackich autorów południowoamerykańskich – jednak celem jej jest interpretacja elementów jego twórczości w ramach szerokiego kontekstu, który towarzyszył międzynarodowej debacie dotyczącej Buenos Aires, Argentyny i Ameryki Południowej, dyskursu, który Gombrowicz znał i który w swoich obserwacjach wykorzystywał" (s. 13)

Nadrzędną kategorią dla pracy mgr Gendaj jest zagadnienie przestrzeni, dlatego też przestrzeń, miejsce i geografia nie tylko są obecne w analizowanych fragmentach utworów literackich, ale również w zastosowanej metodologii. Ponieważ praca opiera się na obserwacjach Gombrowicza (kontrastowanych z podobnymi tekstami powstałymi w Argentynie w pierwszej połowie XX wieku) na temat przestrzeni dzielącej się na Buenos Aires, Argentynę i Amerykę Południową (każdej z nich odpowiada osobny rozdział pracy), Autorka używa do każdego z rozdziałów innej metodologii. Są to kolejno: studia miejskie, studia na temat podróży i badania regionalne w ujęciu literackim. Natomiast wspólna dla całej pracy jest perspektywa komparatystyczna.

Doktorantka porównuje obserwacje Gombrowicza na temat przestrzeni Buenos Aires, Argentyny i Ameryki Południowej z obserwacjami Jorge Luisa Borgesa, Josego Ortegi y Gasset, Waldo Franka, a także, w mniejszym zakresie, ze spostrzeżeniami Hermanna Keyserlinga i Stefana Zweiga. Zaznacza, że autorzy do tych porównań zostali jej zasugerowani głównie przez argentyńskich badaczy twórczości Gombrowicza, z których publikacjami jest doskonale zapoznana.

Rozdział dotyczący Buenos Aires otwierają rozważania teoretyczne na temat studiów miejskich, socjologii miasta, antropologii miasta, geografii humanistycznej miasta, przestrzeni i miejsca w mieście. W kwestiach metodologicznych, doktorantka ustala, że wśród metodologii użytych do interpretacji refleksji Witolda Gombrowicza na

temat przestrzeni miejskiej Buenos Aires, znajdują się w jej pracy socjologia, antropologia i geografia zastosowane do przestrzeni miasta.

Autorka rozróżnia kategorie przestrzeni i miejsca, które jednak mogą ulegać transformacji przeobrażając się jedna w drugą. Przykładem narracji mających potencjał transformacji miejsc i przestrzeni są narracje podróżnicze, przy czym podróż w tym wypadku może być spacerem po nowo poznawanym mieście. Zgodnie z opinią badaczy jak Molina y Vedia Doktorantka uważa, że dla współczesnej narracji typowy jest literacki model miasta, w którym przestrzeń miejska pojawia się fragmentarycznie i w sposób nieoczywisty, co pokazuje na konkretnych przykładach w dalszej części pracy.

Podrozdział „Buenos Aires przełomu XIX i XX wieku” zawiera ciekawą analizę procesów migracyjnych ze szczególnym naciskiem na koniec lat 30. XX wieku, kiedy konserwatywne elity Argentyny dostrzegają w napływającej ludności zagrożenie dla tożsamości narodowej i kulturalnej kraju. Fakt ten, oprócz obciążenia pomocy finansowej dla imigrantów, przekłada się na postawienie imigracji w centrum zainteresowania polityków.

W dalszej części rozdziału dotyczącego Buenos Aires mgr Gendaj analizuje wizję poetycką stolicy Argentyny w twórczości Jorge Luisa Borgesa i porównuje ją z refleksjami Witolda Gombrowicza – imigranta. Autorka powołując się na pisarza argentyńskiego Juana Josego Saera, który jako pierwszy zwrócił uwagę na podobieństwo obserwacji Borgesa i Gombrowicza w odniesieniu do tego samego miasta, wskazuje na zbieżność doświadczeń obu pisarzy pozwalające im na spojrzenie z pewnego dystansu, z usytuowania „pomiędzy” Europą a Argentyną. Obaj doświadczenie to zmitologizowali w literaturze.

Mgr Gendaj zwraca uwagę na fakt, że w *Dzienniku*, pisanym w większej części w Argentynie, miasto jest prawie nieobecne. Refleksja ta pojawia się zresztą już we Wstępie, gdzie po stwierdzeniu, że „brak miasta u Gombrowicza jest o tyle intrygujący, że z różnych źródeł wiemy, jak ważną rolę odegrało ono w życiu pisarza” (s. 14) Autorka dochodzi do wniosku, że pisarz w swoich tekstach „podróżniczych”, pomimo tego, że wkracza w nowe obszary pisarskie, korzysta ciągle „z typowych dla siebie zabiegów literackich, w których czas i miejsce stają się zupełnie podrzędne wobec funkcji literackiej” (s. 15).

W przeciwieństwie do Borgesa, Gombrowicz porusza się raczej po centrum niż peryferiach miasta, a jednak, jak słusznie zauważa Autorka, sytuacje w jakich się tam znajduje przekształcają te miejsca w peryferyczne i marginalne. Podrozdział

zatytułowany „Buenos Aires imigranta. Witold Gombrowicz” ciekawie analizuje konstruowanie przez Gombrowicza peryferyczności miasta i nadawanie przestrzeni miejskiej cech typowych dla heterotopii.

Interesująca jest również refleksja Doktorantki na temat pensjonatu, w którym mieszkał Gombrowicz, i który w jej opinii pełni rolę reprezentacji hybrydycznego charakteru miasta. Autorka niezwykle oryginalnie interpretuje opozycję między sferą prywatną a publiczną u Gombrowicza, pokazując jak w pewnych okolicznościach „ilość” i tłum, stanowiące obsesję pisarza, mogą mieć działanie terapeutyczne.

Doktorantka konkluduje stwierdzając, że przestrzeń miejska u Gombrowicza jest absolutnie przyporządkowana jego autokreacji i w tym wypadku przestrzeń Buenos Aires (nieuporządkowana, hybrydyczna, zdeintegrowana) okazuje mu się bardzo przydatna, szczególnie, że toczy się w niej dyskurs, tak bliski Gombrowiczowi, na temat sztuczności narodowej formy.

W dalszej części rozdziału o Buenos Aires, poprzez analizę *Trans-Atlantyku*, Autorka niezwykle trafnie i interesująco pokazuje nieustanny konflikt symboli i znaczeń w przestrzeni publicznej miasta, gdzie nowi mieszkańcy starają się stworzyć własne miejsce powielając rytuały i zachowania pochodzące z anachronicznych tradycji narodowych. Mgr Gendaj przywołuje też koncepcję literatury argentyńskiej Ricarda Piglii, w której przypisuje on Gombrowiczowi pewną dozę odpowiedzialności za kompleks niższości literatury narodowej Argentyny. Doktorantka formułuje tu ciekawe założenie, a mianowicie, „że nie tylko Gombrowiczowski «kompleks niższości» zostawił ślad w argentyńskiej myśli na temat literatury narodowej, ale właśnie dyskurs, który toczył się na przełomie XIX i XX wieku w środowiskach literackich Buenos Aires pozwolił autorowi *Dziennika* sformułować swoje myśli.” (s. 65)

Rozdział II poświęcony Argentynie otwiera część teoretyczna dotycząca zagadnień podróżopisarstwa, w której Autorka oprócz zasygnalizowania trudności z ustaleniem terminologii i metodologii badawczej precyzuje, że teksty pojawiające się w tej części pracy dotyczą jednego obszaru, Argentyny, a osią interpretacyjną dla wszystkich tekstów są *Dziennik* i *Wędrówki po Argentynie* Gombrowicza. Teksty te Doktorantka porównuje głównie z pracami Ortegi y Gassetta i Waldo Franka, choć, jak zaznacza, pod względem formalnym i tematycznym charakter ich jest różny. Autorka porządkuje je jednak wokół kilku tematów wspólnych dla nich wszystkich, jak znaczenie krajobrazu, rola podróżnika, tożsamość w ruchu, czy środki transportu, które nabierają znaczenia symbolicznego.

Rozważania na temat podróży w literaturze, podróży literackiej, travel writing, travelogue świadczą o doskonałym rozeznaniu Doktorantki w pracach teoretycznych dotyczących tekstów noszących znamiona podróży. Autorka świetnie przedstawia teorie podróży w ujęciu historycznym poczynając od XVI-wiecznych *ars apodemia*, a kończąc na metaforach Zygmunta Baumana określających współczesne wzory osobowe, z których aż trzy związane są z przemieszczaniem się. Mgr Gendaj wykazuje również bardzo dobrą znajomość podróżopisarzy europejskich piszących o Argentynie od podboju Nowego Świata do czasów Gombrowicza. Mówiąc o nich podkreśla fakt, że dyskurs prowadzony z perspektywy europejskiej narzucał obraz przestrzeni wyobrażonej kontynentu nie tylko odbiorcom europejskim, ale również mieszkańcom Ameryki Łacińskiej. W tym kontekście Doktoranka klasyfikuje Gombrowicza jako „awangardowego podróżnika-emigranta” podejmującego niekiedy próby ustalenia cech argentyńskiej Formy (s. 87). Jest też dla niej Gombrowicz jednym z myślicieli (obok Ortegi y Gasset i Waldo Franka) uprawiających podróż intelektualną, z których każda zrosła się na stałe ze światem literackim i kulturowym Argentyny XX wieku.

Autorka zwraca uwagę na specyficzne potraktowanie pejzażu przez Gombrowicza, pisarza zainteresowanego generalnie ludzką egzystencją, który używa natury po to, aby przygotować czytelnika na odbiór ważnych dla siebie tematów. Charakterystyczna dla dużej części Argentyny pampa, staje się pretekstem do rozważań wykraczających poza relację z podróży, ale w tym wypadku monotonia krajobrazu narzuca wszystkim trzem analizowanym pisarzom (Gombrowicz, Ortega y Gasset i Frank) podobny nostalgiczny i pozbawiony nadziei nastrój udzielający się także ich rozważaniom. Natomiast, jak zauważa mgr Gendaj, każdy z porównywanych przez nią autorów preferował inny środek transportu narzucający inny rodzaj refleksji na temat przestrzeni i znajdującej się w niej jednostki. Autorka niezwykle interesująco analizuje fragmenty *Dziennika* i *Wędrówek po Argentynie*, w których pojawia się motyw podróży statkiem i pokazuje, że dla Gombrowicza właśnie pokład statku stanowił przestrzeń, w której miało miejsce najwięcej literackich eksperymentów (w przeciwieństwie do Ortegi y Gasset).

Ważną konkluzją Autorki jest stwierdzenie, że cechą łączącą wszystkie teksty Gombrowicza o tematyce argentyńskiej jest ich subiektywizm. Subiektywizm i ambiwalentny charakter zarówno podmiotu jak i kreowanej przez niego przestrzeni, zawieszenie „pomiędzy” różnymi przestrzeniami są dla Autorki rozprawy powodami

dla których warto podejmować analizę reprezentacji argentyńskiej przestrzeni zawartej w utworach Gombrowicza.

W ostatnim rozdziale poświęconym Ameryce Łacińskiej Autorka skupia swoją uwagę na zagranicznych myślicielach odwiedzających Argentynę, którzy czuli się zobowiązani do poruszania tematu amerykańskiej i argentyńskiej tożsamości. Ponieważ w ich tekstach widocznych jest kilka stałych elementów, zarówno jeśli chodzi o tematykę, jak i formę (używanie porównań), Autorka w interesujący i kompetentny sposób uzasadnia stosowanie do analizy tekstów literackich o podróży metodologii z dziedziny porównawczych studiów regionalnych, komparatystyki literackiej i studiów kulturowych. Refleksje Gombrowicza zostają porównane z przemyśleniami innych pisarzy-podróżników, którzy wraz z intelektualistami argentyńskimi tworzyli w pierwszej połowie XX wieku dyskurs na temat tożsamości południowoamerykańskiej. Doktorantka wyodrębnia trzy zagadnienia, wokół których oscylują rozważania porównywanych autorów, są to: młodzież, sprawy płci i tożsamość kontynentu. Podobnie jak w poprzednich częściach rozprawy Autorka wykazuje doskonałą znajomość utworów porównywanych autorów, biegłość w zestawianiu kontrastowanych opinii, oryginalność w wyciąganych wnioskach.

Mgr Gendaj w sposób niezwykle ciekawy i erudycyjny argumentuje tezę sformułowaną w pierwszej części pracy, według której Gombrowicz nie tylko włączył się do międzynarodowej debaty na temat Ameryki Południowej, ale również potrafił powiązać dyskurs na temat tożsamości argentyńskiej z podobnymi problemami, które dostrzegał w kulturze polskiej, co pozwoliło mu sformułować myśli na zajmujący go temat kompleksu kulturowej niższości i próby jego przewyciężenia.

W Zakończeniu Autorka pisze o Gombrowiczu jako postaci fikcyjnej w literaturze argentyńskiej, co służy do pokazania wyjątkowości pisarza, który nie tylko wziął bezpośredni udział w dyskursie południowoamerykańskim, ale również ma w nim swój wkład zapośredniczony poprzez literackie kreacje jego postaci w twórczości argentyńskich pisarzy.

Recenzowana rozprawa stanowi oryginalny i cenny wkład do badań nad twórczością Witolda Gombrowicza w ujęciu komparatystycznym. Autorka podjęła temat trudny i wymagający wszechstronnego przygotowania, wykazała znakomitą znajomość twórczości Gombrowicza oraz autorów uczestniczących w dyskursie na temat tożsamości Argentyny i Ameryki Łacińskiej i przedstawiła pracę rzetelną i pasjonującą. Udało jej się sprawnie przeprowadzić trudną analizę, wymagającą

solidnych kompetencji badawczych. Zgromadziła pokaźną literaturę przedmiotu, świetnie dobrała cytaty ilustrujące podejmowane przez nią rozważania i dobrze poradziła sobie z przekładem tekstów z języka hiszpańskiego na polski. Jakkolwiek nie ustrzegła się paru drobnych błędów stylistycznych i literówek, należy przyznać, że pracę bardzo dobrze się czyta.

Kończąc, stwierdzam z przekonaniem, że rozprawa mgr Natalii Gendaj spełnia wszelkie warunki wymagane od dysertacji doktorskiej i wnioskuję o dopuszczenie jej do publicznej dyskusji.

Barcelona, 4 grudnia 2016

Rożena Zaboklicka